

скоростью способствует стабилизации скорости на достигнутом уровне, возникновению «скоростного барьера». Поэтому в методике воспитания быстроты центральное место занимает проблема оптимального сочетания методов, включающих относительно стандартные и варьируемые формы упражнений.

Литература

1 Жилкин, А. И. Легкая атлетика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А. И. Жилкин, В. С. Кузьмин, Е. В. Сидорчук. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 464 с.

2 Платонов, В. Н. Подготовка квалифицированных спортсменов / В. Н. Платонов. – М.: ФиС, 1986. – 286 с.

УДК 811.161.3'373.46:355

В. М. Фёдарова

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫ СПАСАБ УТВАРЭННЯ ВАЙСКОВАЙ ЛЕКСІКІ

Артыкул прысвечаны разгляду лексіка-семантычнага спосабу ўтварэння вайсковай лексікі. Матэрыялам для даследавання стала вайсковая лексіка, ужытая ў мове твораў пісьменніка Васіля Быкава. Асноўная ўвага надаецца пытанню мэтазгоднасці вылучэння лексіка-семантычнага спосабу ўтварэння спецыяльнай лексікі як самастойнага і характэрным асаблівасцям рэалізацыі гэтага спосабу ў вайсковай лексіцы, выкарыстанай у мастацкіх творах.

Спецыяльная лексіка – неад’емная частка літаратурнай мовы, якая змяняецца разам з ёй. Змены ў мове, а разам з тым і ў спецыяльнай лексіцы, выяўляюцца ў папаўненні яе новымі словамі, якое ў асноўным ідзе або за кошт запазычанняў, або за кошт утварэння новых слоў пры дапамозе існуючых у мове словаўтваральных сродкаў. Не стала выключэннем і вайсковая лексіка, ужытая ў творах Васіля Быкава [1]. Аповесці і апавяданні аўтара надзвычай насычаны вайсковай лексікай у параўнанні з іншымі творамі мастацкай літаратуры, напісанымі беларускімі пісьменнікамі і прысвечанымі падзеям Вялікай Айчыннай вайны. Вялікая колькасць вайсковай лексікі, тэрмінаў, прафесіяналізмаў і жарганізмаў, характэрных для асяроддзя вайскоўцаў, абумоўлена тым, што В. Быкаў надзвычай тонка адчувае слова, дакладна вызначае ролю і месца вайсковай лексікі для адлюстравання ваенных падзей.

Адзінкі вайсковай лексікі, выкарыстаныя ў творах В. Быкава, утвораны рознымі спосабамі – марфалагічным (суфіксальны, прэфіксальны, суфіксальна-прэфіксальны, складанне, абрэвіацыя), лексіка-семантычным, а таксама сінтаксічным, якія адрозніваюцца рознай ступенню прадуктыўнасці. Найбольш прадуктыўнымі спосабамі ўтварэння адзінак спецыяльнай лексікі можна лічыць марфалагічны і сінтаксічны. Але адным з самых цікавых, на нашу думку, з’яўляецца лексіка-семантычны спосаб.

Лексіка-семантычны спосаб словаўтварэння заключаецца ў тым, што новыя словы ўзнікаюць у выніку разыходжання значэнняў аднаго і таго ж слова, г. зн. расшчаплення слова на амонімы, кожны з якіх выступае як асобная лексічная адзінка са сваім значэннем [9, с. 70–71]. Аднак лексіка-семантычны спосаб утварэння спецыяльнай лексікі мае свае асаблівасці: калі ў агульналітаратурнай мове «семантычныя пераўтварэнні з’яўляюцца вынікам працяглай эвалюцыі слова, якая завяршаецца, як правіла, утварэннем слоў-амонімаў, то ў тэрміналагічным словаўтварэнні адбываецца прыстасаванне існуючых слоў без працяглай эвалюцыі» [8, с. 102]. Агульнаўжывальныя словы, якія выкарыстоўваюцца

для называння новых паняццяў, у працэсе функцыянавання ў навуковай мове набываюць спецыяльнае логіка-паняццёвае значэнне, якое звязана з агульнаўжывальным.

Характэрныя асаблівасці лексіка-семантычнага спосабу ўтварэння спецыяльнай лексікі ў поўнай меры праявіліся ў вайсковай лексіцы мовы твораў Васіля Быкава.

Так, у «Глумачальным слоўніку беларускай мовы» сярод усёй, прадстаўленай у творах аўтара, вайсковай тэрміналогіі, што мае аднолькавае слоўнае выражэнне са словамі агульнаўжывальнай лексікі, аманімічнымі з'яўляюцца толькі лексемы *мушка* і *ложга* («МУШКА¹ 1. *Памяни. да муха. 2. перан.* Наклееная або намаляваная чорная крапінка на твары ў выглядзе радзімкі. 3. Упрыгожванне ў выглядзе круглага вузла, кропкі на празрыстай тканіне. МУШКА² Частка прыцэльнага прыстасавання ў ручной агнястрэльнай зброі, размешчаная на пярэдняй частцы ствала» [4, с. 185]; «ЛОЖА¹ 1. Месца ў глядзельнай зале, адзеленае перагародкаю для невялікай колькасці асоб. 2. *Уст.* Адзеленне масонскай арганізацыі. ЛОЖА² Драўляная частка ружжа ці аўтамата, да якой прымацаваны ствол. ЛОЖА³ 1. Паглыбленне ў грунце, па якім цячэ водны паток; рэчышча. 2. *Уст., паэт.* Пасцель» [4, с. 58]), астатнія значэнні тэрмінаў вайсковай лексікі з'яўляюцца значэннямі мнагазначных слоў і пазначаюцца паметай *спец.* або суправаджаюцца адсылкай да сферы ўжывання (у *вайсковай справе*, у *арміі* і інш.), напрыклад: «КАЛОНА <...>2. У вайсковай справе – строй, глыбіня якога большая за яго шырыню або роўная ёй; такі парадак паstraення войск, пры якім падраздзяленні знаходзяцца або рухаюцца адно за адным на пэўнай дыстанцыі» [3, с. 590].

Метафарычны перанос назвы агульнавядомага прадмета, з'явы на спецыяльнае паняцце адбываецца ў выніку асацыяцыі. Пры метафарычным пераносе другаснае значэнне слоў агульналітаратурнай мовы ў спецыяльнай лексіцы развіваецца на аснове падабенства. Метафарычны перанос адбываецца па розных паказчыках:

1) па знешнім падабенстве формы: *рамка* 1. Невялікая рама (у 2 знач.). 4. Тэхнічнае прыстасаванне, знешне падобнае на невялікую раму (у 2 знач.) *рамка прыцэльная* [5, с. 636]; *дыня* 1. Аднагадовая травяністая расліна сямейства гарбузовых з паўзучым сцяблом. 2. Круглы або авальны плод гэтай расліны з сакавітай, салодкай, пахучай мякаццю [3 с. 220]. У вайсковым асяроддзі так называюць снарад падобнай формы. Тут разам з метафарычным пераносам назіраецца працэс звужэння лексічнага значэння: адбываецца перанос толькі другога значэння слова *дыня* (круглы авальны плод...); *семачкі* 1. *Разм.* Тое, што і семкі [6, с.112], СЕМКІ *Разм.* Насенне сланечніку, гарбуза, якое ўжываецца як ласунак [6, с. 113]. У вайсковым асяроддзі – мелкія снарады; *ствол* 1. Надземная частка дрэва ад каранёў да верхавіны, якая трымае на сабе галіны і лісты. 3. Частка агнястрэльнай зброі ў выглядзе трубы, праз якую праходзіць, атрымаўшы напрамак палёту, куля або снарад [6, с. 324]. Таксама вылучаюцца такія найменні частак зброі, як *шчокі, вушкі, патыліца, шэйка, мысок, пятка*, якія атрымалі свае назвы ў адпаведнасці з формай аднайменных паняццяў агульнаўжывальнай лексікі;

2) па функцыі: *спуск* 1. Месца, па якім спускаюцца ўніз, нахіленая плоскасць. 2. Кручок у агнястрэльнай зброі, які націскаюць пальцам, каб зрабіць выстрал; спускавы кручок [5, с. 282]; *запас* 1. Тое, што назапашана; пэўная колькасць чаго-н., прыгатаванага на будучае. 5. Катэгорыя грамадзян, якія стаяць на воінскім уліку і могуць быць выкарыстаны [3, с. 361]; *вуха* 1. Орган слыху і раўнавагі ў пазваночных жывёл і чалавека [2, с. 515]. У асяроддзі вайскоўцаў – чалавек, які падслухоўвае, шпіён; *язык* 1. Рухомы мышачны орган у ротавай поласці пазваночных жывёл і чалавека, які дапамагае захопліваць, перажоўваць, глытаць ежу, вызначаць яе смакавыя якасці. 2. *Разм.* Палонны, якога захопліваюць спецыяльна, каб атрымаць неабходныя звесткі аб праціўніку [7, с. 493].

3) па якасці: *чарга* 1. Пэўны парадак, паслядоўнасць у адбыванні чаго-н. 4. Пэўная колькасць патронаў, снарадаў, выпушчаная аўтаматычнай зброяй за адзін прыём [7, с. 297]; *сідар* – слабае віно, якое атрымліваецца ў выніку браджэння яблычнага соку [6, с. 128]. У вайсковай справе – сумесь вадкіх выбуховых рэчываў; *агонь* 1. Распаленыя газы,

якія вылучаюцца пры гарэнні і ярка свецяцца; полымя стрэльба [2, с. 105].

5. Ружэйная, артылерыйская

Трэба адзначыць, што не ўсе лінгвісты пагаджаюцца з выдзяленнем лексіка-семантычнага спосабу словаўтварэння, абапіраючыся на той факт, што гэтым спосабам фармальна новыя словы не ўзнікаюць. На аснове гэтага даследчыкі адносяць дадзены спосаб да лексікалогіі, дзе разглядаюцца з’явы мнагазначнасці і аманіміі [9, с. 71].

Таксама існуе яшчэ адно меркаванне наконт працэсу пераходу слоў агульнаўжывальнай лексікі ў адзінкі спецыяльнай. Так, Л. А. Капанадзе лічыць, што «часта прыкметы навуковага паняцця зусім не ўключаюць у сябе тыя прыкметы, якія складаюць значэнне агульналітаратурнага слова», і, па сутнасці, тэрміналагізацыя праяўляецца ў «адсячэнні» лексічнага значэння слова і «прывязванні» яму дэфініцыі [10, с. 152].

Мы ж, услед за Т. В. Капейко, В. П. Даніленка, А. М. Асіпчук, А. Лукашанцам, Н. Г. Вайніла, лічым, што пры дапамозе лексіка-семантычнага спосабу адзінкі вайскавай лексікі ўтвараюцца на аснове іх падабенства з прадметамі і з’явамі, якія называюцца сугучнымі словамі агульнаўжывальнай лексікі. У аснове лексіка-семантычнага спосабу ляжаць метафарычны і метанімічны пераносы, звужэнне лексічнага значэння. Гэты спосаб утварэння тэрмінаў і іншых адзінак спецыяльнай лексікі ў наш час характарызуецца сваёй прадуктыўнасцю.

Лексемы, утвораныя лексіка-семантычным спосабам, зручныя ў выкарыстанні, ёмістыя і лёгка запамінаюцца, што дапамагае хутка засвоіць новую з’яву або прадмет. Дадзены факт пацвярджае параўнальна колькаснае выкарыстанне вайскавай лексікі В. Быкавым у мове сваіх твораў.

Літаратура

- 1 Быкаў, В. Збор твораў: у 6 т. / В. Быкаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992 – 1994.
- 2 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 1. А – В / [Рэд. тома М. П. Лобан]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977. – 608 с.
- 3 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 2. Г – К / [Рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1978. – 768 с.
- 4 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 3. Л – П / [Рэд. тома П. М. Гапановіч]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1979. – 672 с.
- 5 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 4. П – Р / [Рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1980. – 768 с.
- 6 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 5. Кн. 1. С – У / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1982. – 663 с.
- 7 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 5. Кн. 2. У – Я / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1984. – 608 с.
- 8 Даниленко, В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 247 с.
- 9 Асіпчук, А. М. Беларуская мова. Прафесійная лексіка: дапам. / А. М. Асіпчук, В. В. Маршэўская, А. С. Садоўская. – Гродна: ГрДУ, 2009. – 271 с.
- 10 Капанадзе, Л. Л. Особенности номинации в области научно-технической терминологии. Функционирование терминов науки и техники в общелитературном языке XX века // Русский язык и советское общество: Социолого-лингвистическое исследование [под ред. М. В. Панова]. – М.: Наука, 1968. – С. 151–185.

УДК 76.03/09(476)

Н. М. Філон

З ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ГРАФІКІ